

ВОНИ БУЛИ УЧНЯМИ КРЕМЕНЦЯ

Назар БАГНЮК

(Початок у номері 19-24 за 2019 р.)

Результатом аналізу таких спостережень став висновок Чацького про необхідність шкільних реформ, які він бачив у наступному: заснування максимальної кількості парафіяльних шкіл, розширення мережі повітових училищ, підбір здібних учительських кадрів, оновлення й удосконалення тогочасних вимог до викладання, забезпечення гідних умов праці та побуту педагогів, полегшення доступу до навчання дітям із незаможних родин і, що дуже важливо, заснування на Волині вищого навчального закладу, бо Віленський університет був неспроможним задовольнити освітні потреби регіону з причини недостатніх своїх масштабів, насамперед матеріальних і кадрових можливостей. Імператорський уряд доручив Чацькому підготовку реформ, ядром яких стала турбота реформаторів про максимальне охоплення дітей шкільною освітою та створення необхідних навчальних і матеріальних умов для функціонування шкіл.

Для цього Т.Чацький зі своїм соратником Г.Коллонтаєм підготували «Проект гімназій у Волинській та інших губерніях для хлопчиків і дівчат», «Проект Волинської гімназії та всіх інших шкіл, що будуть створені у Волинській губернії», а також оформили інформаційно-довідковий матеріал про стан освіти в цих губерніях. Останній документ реформаторам був потрібний для конкретної роботи з вирішення проблем заснування шкіл і підбору вчительських кадрів. Основним завданням у цьому напрямку став збір пожертв від місцевої шляхти і духовництва. З такою метою Чацький зустрічався з Волинським духовенством на його зібраннях, виступав із промовами про заснування шкіл у краї та гімназії у Кременці і конкретно домігся того, що церковні та монастирські структури зобов'язалися передавати восьму частину своїх прибутків на потреби місцевого шкільництва. У підсумку, йому вдалося відкрити 126 початкових шкіл і повітові училища у Володимир-Волинському, Любарі, Бердичеві, Овручі, Житомирі та Вінниці (і це всього за десять років роботи візитором!).

Проте головною метою своєї реформаторської діяльності Чацький вважав відкриття гімназії в Кременці. Весь комплекс заходів, здійснюваних ним і Коллонтаєм для організації навчального процесу в гімназії, свідчив про те, що кінцевою метою їх реформаторських зусиль було новаторське для того часу навчання та виховання молоді, її інтелектуальний розвиток, моральне вдосконалення та культурний рівень. Це підтверджували і зміст розробленого ними Статуту гімназії, й організація навчального процесу, і заходи із забезпечення сприятливих умов навчання, і система гарантування навчальної дисципліни, і запровадження практики опіки старших гімназистів над молодшими, і формування учнівських самоврядних структур (учнівський суд, наукове і літературне товариство), і створення умов для проведення культурних заходів розвивального характеру, і вільний доступ гімназистів до бібліотечного фонду, і забезпечення їм можливостей розвивати власні таланти та здібності у різних позанавчальних формах діяльності (гуртки, студії, творчі колективи, роботи в майстернях). Таким чином, все, що здійснювалося реформаторами освіти початку XIX століття, спрямовувалося на учнівське середовище з метою впливу на його світогляд і підготовку до активного суспільного життя, зрозуміло, у повній відповідності із соціально-економічними та соціальними потребами тодішніх владних груп.

Волинська гімназія 1805 – 1819 років стала визначним навчальним закладом свого часу і нашого краю, де молодь здобувала ґрунтовні знання, формувала науковий світогляд, засвоювала елементи етикету і принципи міжособистісного спілкування, а також центром духовної культури Південної Волині, і цим перетворила Кременець в осередок культивування освіти та чинник культурного руху. Учні гімназії (а в окремі роки їх чисельність сягала 700 чоловік, що було солідною статистикою для цього часу!) з головою поринали в освітньо-наукове і культурно-мистецьке життя. А цьому сприяла діяльність високоосвічених і досвідчених педагогів, в основному випускників Краківської академії, науковців-фахівців із Франції, Німеччини, Англії, Чехії, а ще наявність однієї із найбільших і найбагатших на території тогочасної України бібліотек з цінними стародруками, рідкісними виданнями різними мовами, багатьма тисячами книг наукового, світоглядно-популярного, культурно-мистецького змісту та навчально-познавального характеру і спеціалізованих лабораторій та навчальних кабінетів, астрономічної обсерваторії, зразкового ботанічного саду з оранжереями та численними рідкісними рослинами.

Потужний пізнавально-мистецький і морально-етичний вплив на гімназистів мали самі архітектурні споруди історичного комплексу, де функціонувала гімназія. Зобов'язані визнати, що Кременець першої третини XIX століття з його відомим навчальним закладом як освітньо-науковий, літературно-мистецький і загальнокультурний осередок краю був абстрагованим від національного українського довкілля, української історичної традиції та конкретної тогочасної соціально-культурної ситуації. Своєрідність оцінки діяльності Волинської гімназії, а згодом і її наступника, Волинського ліцею, включає той негатив, що ці навчальні заклади все-таки функціонували поза зв'язком із народом, на землі якого та за кошт якого існували. Якщо піти далі, то й заснований на базі розформованого Волинського ліцею Університет св. Володимира в Києві також не був національною, тобто українською, культурно-освітньою інституцією, не мав українського характеру, хоча його перший ректор, відомий український учений Михайло Максимович, заклавав основи київської школи українознавства і так чи інакше, навіть нехай опосередковано, інтелектуальний потенціал і матеріальна база майбутньої українознавчої творчості частково закладались у Кременці, ще в рамках гімназії, хоч і творці цього і не передбачали.

Засновники Волинської гімназії виходили з того, що турбота про освіту виступає найважливішим виявом патріотизму, бо спрямована на забезпечення прогресивних

(до портрета учнів Волинської гімназії 1805 – 1819 рр.)

перспектив національного розвитку. За їхнім переконанням, освіта не тільки дає знання молодій людині, а й формує громадянську позицію, збагачує гуманістичними моральними принципами, стимулює до активного публічного життя. Саме на це були спрямовані система навчання та навчальні програми, які своїм рівнем стояли вище від тодішніх офіційних вимог і настанов. Програми передбачали можливість здобувати знання з основних галузей тогочасної науки і набувати необхідних навиків практичного життя. Пріоритетне значення мало вивчення іноземних мов і природничо-математичних дисциплін. Належна увага приділялася фізичному розвитку гімназистів, підтримці їх творчих інтересів і здібностей шляхом вибору додаткових навчальних предметів, участі у наукових дослідженнях разом із викладачами. У цьому вбачаємо прогресивні моменти гімназійних навчальних програм, навіть їх функціональну подібність до сучасних навчальних планів, якими також надається можливість вільного вибору студентами окремих навчальних дисциплін.

Система навчання у Волинській гімназії фактично була підготовкою до свідомого сприйняття і розуміння лекційних курсів університетського рівня. Навчальні програми Волинської гімназії були складнішими за навчальні програми

інших тогочасних освітніх закладів, тому учні, котрі прибували до Кременця з інших освітніх установ, змушені були складати кваліфікаційний екзаме́н, за результатами якого їх зараховували до певного класу чи курсу. У самій гімназії для переведення до наступного класу гімназисти проходили три випробування: два піврічні екзамени з предмета й один підсумковий. Була і така форма підведення навчальних підсумків, як «публічний виступ», що проходив у формі показових іспитів у присутності батьків, запрошених гостей, серед яких були зацікавлені особи, місцева еліта, меценати навчального закладу.

Підхід до організації навчального процесу в контексті його документального оформлення багато в чому нагадував сучасні навчально-організаційні заходи: програми вивчення кожного навчального предмету готувалися до початку навчального року; у цих програмах подався складений окремими викладачами конкретний зміст матеріалу з навчальної дисципліни та визначалася кількість годин на її вивчення; обов'язковим був перелік літератури, користуючись якою гімназист міг у повному обсязі засвоїти навчальний матеріал. Характерно, що без знання рекомендованої викладачем літератури успішно скласти іспит із даного предмета було просто неможливо. Варто зауважити, що навчальними програмами гімназії, крім вивчення класичних навчальних дисциплін, передбачалося освоєння гімназистами таких модерних навіть для нинішнього часу предметів, як історія природи, природне і політичне право, політична економія, технологія і хронологія, порівняльна грамати́ка і бібліографія, метеорологія і метрологія та інші. Навчальні програми діяли впродовж двох років і наприкінці другого року зазнавали аналізу, тобто своєрідного моніторингу зі сторони педагогічної ради гімназії, що сприяло актуалізації цього навчального документа і забезпечувало внесення до нього необхідних коректив, продиктованих освітніми змінами чи вказівками або рекомендаціями освітянського керівництва.

Вимоги до гімназистів ставилися надзвичайно високі. Серед них – обов'язкове використання і знання всього комплексу рекомендованої основної і додаткової літератури. Зі своєї сторони керівництво гімназії серйозно піклувалося про забезпечення навчального процесу відповідною літературою і лише після цього ставило перед ними конкретні вимоги щодо активного і грамотного її використання. Гімназисти користувалися навчальними книгами офіційного походження. Окремі з таких видань були російськомовними, а частину навчальної літератури виписували із-за кордону. Готували і видавали навчальну літературу й у своєму видавництві. До послуг гімназистів були і тексти лекцій їх викладачів. Частина таких текстів була переписана від руки. Важливим джерелом знань служили власні конспекти учнів гімназії, які вони робили з особливою ретельністю і з дотриманням відповідних вимог.

Навчальні програми гімназії враховували принципово

важливі моменти та складники освітньої роботи з молоддю: озброєння учнів належними теоретичними знаннями, їх моральне і громадянське виховання, підготовка до публічного життя та формування почуття приналежності до рідної школи, усвідомлення спільності з іншими її вихованцями усіх поколінь. Саме в останньому полягав зміст відомого вислову Тадеуша Чацького: «Пам'ятай, що ти був учнем Кременця...».

На реалізацію таких програмних цілей спрямовувалась система навчання, що переважала системи інших тогочасних освітніх закладів, бо надавала ширші можливості в освоєнні ґрунтовних знань, в оволодінні практичними навиками суспільної діяльності і дозволяла поряд з освоєнням гуманітарних і природничо-математичних предметів розвивати духовні і фізичні якості гімназистів, навіть надавати їм навиків наукових досліджень, підвищувати їх культурний рівень участю в музичних, хореографічних, образотворчих, літературних і спортивних формах навчальної і позанавчальної діяльності.

Знання і практичні навикі гімназистів підлягали моніторингу зі сторони керівництва гімназії та безпосередньо викладачів: при вступі вони складали кваліфікаційний екзаме́н, під час навчального року – піврічні (за нинішніми мірками – семестрові), а по завершенні – підсумковий екзаме́н. Крім цього, найкращі учні брали участь у своєрідному змаганні, де вони демонстрували свої знання та вміння.

Якщо у класах гімназії заняття проводились у формі звичайних уроків, то на курсах, як вищій формі організації навчальної роботи, – у формі лекцій; педагогів, які проводили уроки, називали вчителями, а тих, які читали лекції, – професорами.

Згідно із графіком навчального процесу навчальний рік у Волинській гімназії розпочинався 1 вересня і завершувався наприкінці червня. Початок і завершення гімназійного року відзначались яскравими урочистостями на зразок сучасних «останніх дзвінків» та «посвят у студенти», проте мали цікаві доповнення: вже згадані змагання відмінників і підсумкова лекція визначеного керівництвом гімназії викладача. Літні канікули тривали з 20 липня до 31 серпня. Були вільні дні і під час навчального року: релігійні свята, серед яких Різдво і Великдень – по кілька днів, бо гімназисти отримували право відвідувати домівки, а в інші релігійні свята залишалися в Кременці та брали участь у святкових богослужіннях. Вільними днями були дні народження царя і членів царської сім'ї, а також дні роботи педагогічної ради навчального закладу. Після смерті засновника гімназії Тадеуша Чацького (1813) було вирішено вшановувати його пам'ять – і з'явився День пам'яті Чацького.

До графіка навчального процесу були тісно прив'язані тижневий розклад занять і розпорядок дня гімназистів. Заняття часто проводились у суботу та неділю. Було поширене таке навчальне явище, як самостійна робота (хоча тоді вона так не називалася), бо матеріал окремих дисциплін був настільки об'ємним і складним, що його не встигали охопити на уроках чи лекціях – і виникала потреба працювати над ним ще й у домашніх умовах, тому в гімназії призначалися опікуни та репетитори. З цієї ж причини практикувалися платні додаткові заняття з окремих складних дисциплін. Навчання розпочиналось о восьмій годині ранку після богослужіння в костелі. За розкладом передбачалося 5 годин занять: 3 – до і 2 – після обіду. У вівторок і четвер після обіду занять не було, а цей час відводився для вивчення додаткових дисциплін. Для курсів розклад був складнішим, ніж для класів: старші гімназисти повинні були навчатись по 10 годин у день (4 – до і 6 – після обіду), крім 1 – 2 днів, визначених для додаткових занять. Додаткові заняття могли проводитись і в неділю, після Служби Божої.

Структура навчального процесу у Волинській гімназії заслуговує особливої уваги, бо саме вона визначала та впливала на життєву напругу молоді людини – гімназиста, визначала стиль діяльності, форми використання навчального і позанавчального часу. До гімназії приймали дітей 8 – 9 років, які вже мали початкову освіту, отриману, як правило, у сільських повітових школах. Навчатись їм доводилося впродовж 10 років, а це означало, що по закінченню навчання у гімназії вони ставали повноцінними громадянами суспільства з відповідними знаннями, наділеними оформленим у достатній мірі світоглядом та певними практичними установками на наступні життєві перспективи. Згадані 10 навчальних років були наповнені різноманітними подіями і процесами, визначеними й обумовленими Статутом гімназії та статусом гімназистів. Статут визначав норми, завдання, форми і навіть рамки життєдіяльності гімназиста, а статус зобов'язував їх суворо дотримуватися. Якщо згадати слова Т.Чацького, то бути учнем Кременця, як виявляється, дуже непросто, а забути це було неможливо. І не стільки через довготривалість навчання, скільки через специфіку та зміст навчального процесу.

Навчання проводилось у форматі чотирьох однорічних класів як початкового рівня підготовки та трьох дворічних курсів як вищого рівня освітніх знань у рамках гімназії. Причому у перших чотирьох класах основна увага приділялась «тренуванню пам'яті», а на трьох дворічних курсах – «тренуванню розумових здібностей». Тобто все було організоване досить логічно й обґрунтовано: в молодшому віці наголошувалося на образному освоєнні навчального матеріалу (бо пам'ятаються образи!), на старших курсах – логічному мисленню (бо мислять поняттями!), а в кінцевому підсумку синтез образного сприйняття та логічного мислення дозволяв гімназистам і засвоювати програмовий матеріал рівня гімназії, і готуватися до навчання на вищому, університетському, рівні. Така ступеневість спостерігається вже у самій гімназії: 4 викладачі працювали у чотирьох перших класах, де вивчали російську, польську, французьку та німецьку мови і латиня, а також арифметику, етику, географію. Завданням викладача було підготувати своїх вихованців до навчання на наступних трьох дворічних курсах.